

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.3

АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

Бочаріна Н.О., Михайленко Н.К.Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми впливу акцентуацій характеру на поведінку підлітків, що дозволило визначити основний зміст і структурно-функціональні компоненти зазначеного феномену, здійснити базову класифікацію типів акцентуацій характеру у підлітковому віці. Розкрито особливості підліткового віку, поняття характеру, передумови розвитку акцентуацій. Визначаються головні фактори виникнення порушень поведінки неповнолітніх. Проаналізовані класичні характеристики основних акцентуацій характеру з урахуванням їх впливу на особистість підлітків.

Ключові слова: акцентуації характеру, підлітковий вік, девіантна поведінка, характер особистості, емоційна лабільність, експресивність, соціальна адаптація.

Постановка проблеми. Порушення поведінки серед підлітків стало надзвичайно актуальною проблемою в останні десятиліття. Їх відносна частота і крайні форми прояву нерідко носять патологічний характер, що обумовлено в наш час прискоренням фізичного розвитку, статевого дозрівання, виразним проявом акцентуацій характеру. Сучасне соціальне життя пред'являє нервовій системі підлітка більш високі вимоги, ніж півстоліття назад, і як наслідок поширення частих нервових зривів та девіантної поведінки серед підлітків.

У процесі становлення особистості у характері молодих людей можуть проявлятися акцентуації. Зміни у характері, що порушують цілісність особистості, знижуючи адаптивність і продуктивність життєдіяльності, негативні і розглядаються як акцентуації рис характеру. Акцентуації характеру розвиваються під впливом різних факторів, серед яких важливу роль відіграють властивості нервової системи, особливості сімейного виховання, соціального оточення, професійного самовизначення, фізичного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцентуації характеру і їх аналіз – проблема, що виникла на рубежі XIX–XX століть. К. Леонгард і А. Лічко визначили особливості акцентуації в характері людини і їх специфічні особливості. Дослідженням акцентуацій займалися П. Ганнушкін, Е. Фромм, Е. Шелдон, А. Шострем та інші. На сьогодні питання про акцентуації характеру є актуальним у зв'язку з поширенням процесів дезадаптації молоді до сучасних соціально-економічних умов суспільства. Доведено, що загострені риси характеру виступають детермінуючим фактором багатьох поведінкових актів суб'єкта, в тому числі і формування шкідливих звичок (Г. Ложкін, Н. Пов'якель).

У психологічних джерелах вплив акцентуацій характеру на поведінку часто розглядається разом з психологічними особливостями підліткового віку. Сам по собі «перехідний вік» і його психологічні особливості (норма і відхилення) давно цікавлять вчених-психологів. Дану проблему вивчали і вивчають: М. Алеманській, Л. Зюбин,

О. Леонт'єв, А. Личко, О. Лурія, І. Кон, Д. Фельдштейн, В. Кудрявцев, Г. Мінковський, А. Яковлев, І. Бушай.

Останнім часом підвищився інтерес до чинників негативної, дезадаптивної поведінки неповнолітніх, що простежується в роботах Ц. Короленка, В. Менделевича, О. Безпалько, А. Капської, Н. Заверіко, О. Карпенко, І. Шишової, О. Мурашкевича.

Мета статті: розкрити особливості впливу акцентуації характеру на поведінку підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людські індивідуальні риси є основою структури особистості, її «становим» обґрунтуванням, яке є як і основоположним для цілісної спрямованості особистості, так і індивідуальним, таким, що виникає в результаті індивідуального життєвого досвіду. Характер людини – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлений типовими для неї формами поведінки [5].

Аналізуючи дослідження вчених ми визначимо характер як сукупність стійких інструментальних рис особистості в основі якої лежить по-перше, динамічний стереотип, по-друге тип нервової системи. Динамічною стороною характеру є темперамент.

Особливості характеру, виходячи за межі, так званої «норми», але не досягаючи ступеня психопатії, давно привертали увагу психіатрів. В. Бехтерев писав про «перехідні стани між психопатією й нормальним станом», П. Ганнушкін – про «Латентні психопатії» [1], Г. Ушаков – про «крайні варіанти нормального характеру», А. Лічко – про «акцентуації характеру» [9].

Психіатр П. Ганнушкін припускає, що акцентуація – це баланс на межі хвороби та здоров'я, а її загострені прояви можуть вказувати на хворобу [1]. Подібні випадки він позначав як «латентну психопатію», М. Фрамер і О. Кербиков – як «предпсихопатію» [7].

Психолог Л. Кольберг вважав, що акцентуації характеру у підлітковому віці виявляються в емоційній сфері, а саме в інтенсивності почуттів та емоцій. Також дослідник зазначав, що певні

риси характеру впливають на ефективність виконання різних видів діяльності. Таким чином вчений робить висновок, що акцентуації характеру, можуть бути корисними або шкідливими у процесі самореалізації особистості [8].

У роботах К. Леонгарда використовується як поєднання «акцентована особистість», так і «акцентуєвані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» на термін «акцентована особистість». Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, це щось проміжне між психопатією і нормою. На його думку, акцентуєвані особистості – це не хворі люди, це здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями [8].

Вивчення означеної проблематики здебільшого займався А. Лічко, котрий наполягав на тому, що акцентуації характеру – це демонстрація в поведінці окремих рис характеру, що можуть призвести до певних відхилень особистості та негативно вплинути на процес її самореалізації [9].

Українські вчені Ю. Гільбух, С. Подмазін відзначають, що акцентуації характеру – це природне явище, яке спостерігається у підлітковому та ранньому юнацькому віці. Отже, на їх думку, акцентуації характеру не мають значного впливу на процес самореалізації особистості [5].

У нашій країні набула поширення класифікація акцентуацій, яка була запропонована відомим дитячим психіатром професором А. Лічко [9]. Він вважає, що акцентуації характеру мають схожість з психопатіями. Головна їхня відмінність від психопатій полягає у відсутності ознаки соціальної дезадаптації. Вони не є основними причинами патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників у розвитку прикордонних станів.

Діагностичним критерієм акцентуації характеру є «місце найменшого супротиву», тобто така специфічна для визначеного типу акцентуацій психогенна дія, яка викликає порушення у поведінці та дезадаптацію.

Акцентуація характеру підлітка часто знижує його соціальну адаптацію. Так як акцентуації характеру це дисгармонічність розвитку характеру, гіпертрофована вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену вразливість особистості щодо певного роду впливів і утрудняє її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях [3].

Виокремлено два види акцентуації: *явна акцентуація*, тобто такий вид акцентуації, якій належить до крайніх варіантів норми. Він відрізняється наявністю постійних рис певного типу характеру. Детально зібраний анамнез, відомості від близьких, спостереження, особливо в середовищі ровесників, а також результати експериментально патохарактерологічної оцінки за допомогою діагностичного питальника дозволяє розпізнати цей тип.

Прихована акцентуація. У звичайних умовах, риси певного типу характеру виражені слабо чи зовсім не проявляються. Навіть при тривалому спостереженні, різносторонніх контактах і детальному знайомстві з біографією важко іноді скласти чітке уявлення про певний тип характеру. Психогенні фактори не викликають психічних порушень. Якщо навіть такі риси і виявляються, це як правило, не призводить до помітної соціальної дезадаптації [8].

Диференціація акцентуації характеру в підлітковому віці часто утруднена, так як на фоні акцентуацій можуть виникати такі порушення поведінки, які справляють враження психопатичних. На думку А. Лічка акцентуації характеру відрізняються від психопатії тим, що: 1) проявляються не завжди й не всюди, а лише в тих випадках, коли важкі життєві ситуації пред'являють підвищені вимоги до «місця найменшого спротиву» в характері даної особи; 2) не перешкоджають задовільній соціальній адаптації особи чи порушення адаптації носять тимчасовий, скороминучий характер; 3) в визначених життєвих ситуаціях можуть навіть сприяти соціальній адаптації особистості (шизоїдні підлітки краще переносять самотність: гіпертивні – обставини, вимагаючи підвищеної активності й швидкості реакції, істероїдні – добре відчують себе на сцені [8].

У підлітковому віці серйозно змінюються умови життя і діяльності підлітка, що, в свою чергу призводить до перебудови психіки, появи нових форм взаємодії між однолітками. У підлітка змінюється суспільний статус, позиція, становище в колективі, йому починають пред'являтися більш серйозні вимоги з боку дорослих.

Учений С. Дружилов емпірично виявив, що акцентуації у підлітковому віці впливають на виникнення негативних психічних станів та несприятливо відображаються на процесі самореалізації. Тип акцентуації характеру відображає специфіку потенційних можливостей формування стилю самореалізації особистості [2].

За даними досліджень, причинами виникнення акцентуацій можуть бути біологічні та соціально-психологічні фактори [2; 6]. Серед біологічних виділяють: вплив спадковості; органічне ушкодження головного мозку (мозкова інфекція, черепно-мозкові травми); «пубертатна криза», що обумовлена нерівномірністю розвитку серцево-судинної та кістково-м'язової систем. До соціально-психологічних слід віднести: недоліки сімейного виховання (вплив сімейного середовища на формування особистості, що є найбільш важливим, оскільки слугує основним суспільним інститутом соціалізації особистості); психічна травма.

У підлітків від типу акцентуації характеру залежить багато – особливості транзитних порушень поведінки («пубертатних кризів»), гострих афективних реакцій і неврозів (як в їхній картині, так і по відношенню до їх викликають). Тип акцентуації також значною мірою визначається ставленням підлітка до його соматичних захворювань, особливо тривалих.

За даними досліджень О. Запужляк встановлено взаємозв'язки між акцентуєваними рисами характеру підлітків і рівнем вираження тривожності як фактору невпевненості у власних силах і страху перед оточуючим середовищем, що сприймається як вороже, від якого, на їх думку, необхідно захищатися; а також доведено детермінуючий вплив типів акцентуацій характеру підлітків на певні форми прояву агресивності [4].

Саме з типом акцентуації характеру необхідно рахуватися при розробці реабілітаційних програм для підлітків. Цей тип служить одним з головних орієнтирів для медико-психологічних рекомендацій, для порад щодо майбутньої професії та працевлаштування, а останнім же має

велике значення для стійкої соціальної адаптації. Знання типу акцентуації характеру важливо при складанні психотерапевтичних програм з метою найбільш ефективного використання різних видів психотерапії (індивідуальної або групової, дискусійною, директивною та ін.) [5].

Так як тип акцентуації вказує на слабкі місця характеру особистості підлітка, це дозволяє передбачити чинники, здатні викликати психогенні реакції, які ведуть до дезадаптації – тим самим відкриваються перспективи для психопрофілактики серед неповнолітніх.

У напрямку перетворюючої корекції доцільно використовувати слідуючи форми роботи з підлітками: психологічне консультування учнів, психологічне консультування батьків, психологічне просвітництво учнів і особливий вид психологічного тренінгу. Так у процесі консультування психолог намагається вирішити чотири основні завдання: – сформулювати у підлітка здатність об'єктивно підходити до особливостей свого характеру; – розширити діапазон можливих способів поведінки підлітка в тяжких для нього ситуаціях; – необхідно допомогти підлітку осмислити зі значущими для нього позиціями можливі проблеми; – важливо спільно з підлітком сформувати позитивну програму майбутнього.

Для різних типів акцентуації пропонуємо ряд заходів щодо їх корекції [10]. Так, загальними вимогами в індивідуальному підході і корекції при гіпертичному типі акцентуації підлітків – є створення умов для прояву ініціативи підлітка, чітке аргументоване визначення обов'язків і меж прийнятної поведінки підлітка, уникання гіперопіки, доброзичлива неавторитарна позиція дорослого, підкреслено поважна форма спілкування, вплив через вмиле формування колективної думки.

Циклоїдний тип. Загальні вимоги до корекційної роботи: раціональний розподіл сил, достатній відпочинок, профілактика перевтомлювання; встановлення з підлітком теплих доброзичливих стосунків з боку дорослих («поговорити по душам», підтримувати цікаву для підлітка бесіду, тактичне підкріплення успіху підлітка); категорично не можна спровокувати конфліктів в період «спаду» (краще вже дочекатись «підйому»).

Загальні вимоги до корекції при лабільному типі акцентуації: комфортний психологічний мікроклімат у сім'ї, класі, часті позитивні підкріплення, одобрення, не можна проявляти найменшу грубість, категоричність, вказувати на погані риси, докоряти в несерйозності, демонстративно невербально проявляти негативне ставлення до підлітка, необхідно проявляти симпатію.

Астено-невротичний тип. Вимоги – виховувати в умовах піклування, любові, оптимізму, згоди і єдності вимог до дитини з боку дорослих. Профілактика і лікування хронічних захворювань, які призводять до астенизації. Не можна використовувати жартівливо-насмішливу «стимуляцію» астено-невротика. Необхідна розумна організація режиму дня.

Сензитивний тип. Необхідно становити довірливий контакт з підлітком, тактичні взаємостосунки з ним. Створення умов для самореалізації підлітка в цікавих для нього видах діяльності, розвитку загальних і спеціальних здібностей: музика, танці, художня гімнастика тощо, на-

явність в домі хорошої бібліотеки і можливості спілкування з близькими друзями.

Тривожно-педантичний тип – необхідно формувати оптимістичні стереотипи у підлітка, розвивати його емоційність, образність, уявлення (ефективна арт-терапія), необхідно створювати умови для підвищення його самооцінки через співробітництво з підлітком у засвоєнні ним навичок самостійної поведінки. Необхідно формувати у підлітка вміння виділяти головне і не тривожитись через дрібниці, знижувати почуття моральної відповідальності і вини.

Інтровертований тип – включення в групу лише зі згодою самого підлітка (необхідно пам'ятати, що інтровертований підліток при самостійній роботі скоріше досягає поставлених цілей), терпеливо відноситись до «чужеродних» аспектів інтровертованого типу. Необхідно навчати висловлювати свої почуття і розуміти почуття і стан інших, вмінню спілкуватись.

Збудливий тип – необхідно загальнокультурний і інтелектуальний розвиток, розвиток навичок спілкування і саморегуляції, залучення підлітка до взаємодії з важливими для нього дорослими на досягнення цікавої мети (позиція дорослого – не провокувати конфліктів, враховувати афективну бурхливість). Необхідно навчати самоконтролю, вмінню відмовлятися від нерозумних бажань, які приносять шкоду йому та іншим.

Демонстративний тип – створення оптимальних умов для розвитку загальних, часткових і спеціальних здібностей, об'єктивне ставлення до успіхів і залучення підлітка. Алгоритм корекції: 1. Гіперувага (дорослий часто звертає увагу на підлітка), 2. Вибіркова увага (дорослий підкріплює своєю увагою позитивні реакції поведінки підлітка, намагаючись ігнорувати рецидиви демонстративності), 3. Стабілізація результатів оперантною зумовленості за рахунок чисельності і прямої уваги дорослого в залежності від поведінки підлітка.

Нестійкий тип – необхідно встановити повний (але не принижуючий особистісної гідності) контроль за поведінкою і діяльністю підлітка. Чітко регламентувати навчальну, позанавчальну діяльність, дозволити, дотримуватись режиму дня, виключити можливість появи неструктурованого і неконтрольованого вільного часу підлітка. Корисно стимулювати ініціативу підлітка, надавати йому нескладні, але різні завдання, важливо сформувати у підлітка осмислення неминучості покарання за проступок [2].

Скорегувати, по можливості зменшити акцентуовані риси характеру, направити їх у продуктивне, позитивне русло діяльності. Все це вимагає багато часу, не аби якої витримки, вміння, відповідальності особливо зі сторони психолога.

Висновки. Серед факторів, що впливають на появу акцентуацій характеру підлітка виділяють соціальні та біологічні фактори, які діють не ізольовано, а тісно взаємодіють. Акцентуації характеру це ґрунт, визначний фактор для розвитку психогенних розладів. У цих випадках від типу акцентуації залежить як вибіркова чутливість до визначеного психогенного фактору так і особливості клінічної картини. У більшості випадків акцентуації характеру створюють передумови для формування девіантної поведінки, особли-

во в підлітковому віці та можуть бути фактором для розвитку невротичних реакцій, неврозів, патохарактерологічних особливостей, агресивної поведінки, сприяти порушенню процесів само-реалізації та соціальної адаптації. Таким чином, для того щоб уникнути відхилень у поведінці дітей, батькам і педагогам слід вчасно звернути увагу на особливості характеру дитини. Вивчен-

ня особливостей впливу акцентуації характеру на поведінку підлітків, знання «місць найменшого опору» в характері підлітка дає змогу розробки та впровадження системи психопрофілактики та психокорекції задля усунення негативних проявів дезадаптації, важковиховуванності, девіантної поведінки враховуючи особливості прояву кожного типу акцентуації.

Список літератури:

1. Ганнушкін П.Б. Клініка психопатій: їх статика, динаміка, систематика / Ганнушкін П.Б. – <http://www.ageofbook.com>
2. Драгунова Т.В. Психологічні особливості підлітка / Т.В. Драгунова // Вікова і педагогічна психологія / під ред. А.В. Петровського – М.: Просвещение, 1979. – С. 98–141.
3. Запихляк О.З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика / Запихляк О.З. // [Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України.] – К., 2006, т. 7, вип. 7. – С. 110–120.
4. Запихляк О.З. Особливості агресії акцентуованих підлітків / Запихляк О.З. // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004, т. VI, вип. 1. – С. 152–157.
5. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / [Р. В. Павелків] – К.: Кондор, 2002. – 506 с.
6. Змановская Е.В. Девиантологія: (Психологія відхиляється): навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Е.В. Змановская – М.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 288 с.
7. Кербиов О.В. Психіатрія / О.В. Кербиов, М.В. Коркін, Р.А. Наджар, А.В. Снежневський. – 2-е изд., Пере-раб. – М.: Медицина, 1968. – 448 с.
8. Леонгард К. Акцентуовані особистості – К., Пер. з нім. [Предисл. і ред. Блейхера В.М.] / К. Леонгард – 2-е вид. стер. – К.: Виш. шк. Головне видавництво, 1989. – 375 с.
9. Лічко А.Е. Психопат і акцентуації характеру у підлітків / А.Е. Лічко – Ленінград: Медицина, 1983. – 318 с.
10. Як допомогти підлітку з «важким» характером // Шкільний світ. – 1999. – № 13–14. – С. 12–19.

Бочарина Н.А., Михайленко Н.К.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье представлен теоретический анализ проблемы влияния акцентуаций характера на поведение подростков, что позволило определить основное содержание и структурно-функциональные компоненты указанного феномена, осуществить базовую классификацию типов акцентуаций характера в подростковом возрасте. Раскрыты особенности подросткового возраста, понятие характера, предпосылки развития акцентуаций. Определяются главные факторы возникновения нарушений поведения несовершеннолетних. Проанализированы классические характеристики основных акцентуаций характера с учетом их влияния на личность подростков.

Ключевые слова: акцентуации характера, подростковый возраст, девиантное поведение, характер личности, эмоциональная лабильность, экспрессивность, социальная адаптация.

Bocharina N.A., Mihailenko N.K.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda

CHARACTER ACCENTUATIONS AND THEIR IMPACT ON ADOLESCENT BEHAVIOR

Summary

The article presents a theoretical analysis of the problem of the influence of character accentuations on the behavior of adolescents, which made it possible to determine the main content and structural and functional components of this phenomenon, to carry out a basic classification of types of character accentuations in adolescence. Reveals the features of adolescence, the concept of character, the preconditions for the development of accentuations. The main factors of the occurrence of violations of the behavior of minors are determined. The classical characteristics of the main accentuations of character are analyzed taking into account their influence on the personality of adolescents.

Keywords: character accentuation, adolescent age, deviant behavior, personality character, emotional lability, expressiveness, social adaptation.